

Linné och Upplands flora

GUNNAR ERIKSSON

Bland de svenska kärnlandskapen var Uppland det första som tilldrog sig botaniskt intresse. I de fordom danska provinserna hade floran uppmärksamrats redan på 1500-talet. I Uppland dröjde de första insatserna till nästa sekel, men de kan ändå betecknas som tidiga i jämförelse med andra svenska landskap. Orsaken till att de botaniska studierna kom i gång just här var naturligtvis att Uppsala universitet fått en nystart nära sekelskiftet 1600. Redan innan det begåvats med en professur som innefattade botaniken (1613, i teoretisk medicin) hade ett enskilt initiativ vid akademien skapat floristiska aktiviteter. Det var den initiativkraftige Johannes Rudbeckius, allvetande professor i skiftande ämnen, som 1609 inrättade ett slags förberedande undervisningsanstalt, ett Collegium, där botaniska excursioner under gynnsam årstid på helgdagar efter aftonbönen och i rektors sällskap ingick i pensum. Detta var en betydelsefull innovation, inspirerad av

seden vid Wittenbergs universitet som Rudbeckius vistats vid. Det rörde sig alltså om utflykter i universitetsstadens omgivning, där eleverna handledes av sin lärare i örtkunskapen, fick reda på blommornas lärda benämningar och hörde om deras betydelse i läkekonsten. Man talade om att "gå herbatim", och utflykterna kallades "herbationer." Från Rudbeckius strövtåg har vi ingen närmare information än den som ges i ett par korta redogörelser för undervisningen från 1610 och 1611, och där det står att de ägt rum under flera sön- och helgdagar med början tidigt i juni. Man förstår att herbationer blev en tradition som fördes vidare åtminstone av den långlivade medicinprofessorn Johannes Franck (prof. 1624–1661), och de båda Rudbeckarna, far och son, för att nå en aldrig skådad blomstring under Linnés professorsår.

Konkreta upplysningar om den uppländska floran lät inte vänta på sig särskilt länge, trots att herbationernas utfall

Carl von Linné. Gravyr. Uppsala universitetsbibliotek, Kart- och bildavdelningen.

förblivit dunkelt. Det var i ett litet apart sammanhang. År 1633 höll medicinstudenten Ericus Schroderus ett lovtal över Uppland, *Encomion Uplandiae*, ett retoriskt övningsstycke av konventionellt snitt. Till landskapets många förträffligheter ville han räkna både slottsträdgården i Uppsala med dess prydnadsväxter och landskapets vilda flora, där han i tur och ordning i skogar, på ängar och kullar, i åkrar, räknar till 51 vilda arter jämte oräkneliga gräs och deras gelikar. I det namngivna beståndet ingår inte bara blommor från Uppsalatrakten utan också flera arter från Roslagskusten, hans egen hemtrakt. Detta förefaller vara de enda till landskapet lokaliserade arter som offentliggjorts i tryck under 1600-talet. Eftersom publicering räknas som ett viktigt kriterium på prioritet för en uppgift (man talar om "prima loca" för arter), har Schroderus knapphändiga uppgifter om ganska allmänt förekommande arter en rangställning i Upplandsfloras utforskningshistoria.

Med Olof Rudbeck far och son kom en uppryckning av botanikstudiet i vårt land. Rudbeck d.ä. utgav en katalog (i tre hela tiden förmerade upplagor) över artbeståndet i sin egen anlagda, magnifika botaniska trädgård, den som vi numera i utvidgat och omplanerat skick känner som Linnéträdgården. I den katalogen uppräknades vid sidan av det odlade och exotiska också ett inhemskt växtbestånd, som han i sitt götiska nit lät hämta från

det vilda. Sådana arter försågs med en särskild bokstav – c – som upplyste om deras svenska ursprung. Men det framgår inte av trycket om de tagits i Uppland. Av några räkenskaper framgår dock att han erhållit en vacker orkidé, skogs- eller möjligen kärrknipprot, från "Funbokerlingen", som på annan plats mer korrekt kallas "Hustru Karin i Funbo". Inte heller i hans storslagna, tyvärr ofullbordade, universella botaniska verk, *Campus Elysii* anges växtplatser specifikt. Däremot kan man återfinna fyndortsuppgifter, däribland uppländska, i de omfattande volymerna med handritade och kolorerade bilder som kommit att gå under beteckningen "Blomboken", ett slags förarbete till det tryckta träsnittverket. Det låg inte inom Rudbecks väldiga verksamhetsfält att upprätta någon provinsflora – tiden var inte inne för något sådant. Inte heller sonen Olof d.y., som deltog aktivt i *Campus-Elysiiprojektet*, bar på några tankar åt det hållet.

Olof Celsius och Linné

Med den yngre Rudbeck är vi framme vid den tid då Linné trädde fram på den upsaliensiska scenen. Den unge studenten Carolus Linnaeus anlände till Uppsala höstterminen 1728 efter ett studieår i Lund, lockad norrut inte minst genom ryktet om Olof Rudbeck d.y.s. stora insatser i naturalhistoria och medicin, och

Olof Celsius d.ä. Ur Mellin, 427 porträtt, nr 391. Uppsala universitetsbibliotek, Kart- och bildavdelningen.

knappast medveten om hur åldrad professorn nu var och hur sällan han lämnade sina jämförande studier av världens olika språk i faderns fantasifulla anda. Linnaeus var fattig och hade från början inte lätt att etablera sig i de nya förhållandena. Men beskyddare skymtade bakom hörnet. Ett tillfälligt möte vände lyckan enligt hans egen utsago. När han övade sig på att beskriva några växter i den förfallna rudbeckska trädgården, iaktogs han av en annan örtkunnig man, domprosten Olof Celsius, en veritabel polyhistor och expert inom bibelstudiet och inte minst fångslad av gåtorna kring de växtarter som omtalas i Gamla och Nya testamentet. Celsius insåg genast ynglingens kapacitet, bjöd honom till sitt hus och ordnade plats åt honom i Rudbecks familj, både som inneboende och informator. Celsius var en viktig person både för Linnés framtida öden i allmänhet och för utforskandet av Upplands flora. Han hade nämligen sedan länge inventerat den vilda växtligheten runt Uppsala och i andra delar av landskapet och arbetade med ett vidlyftigt manuskript där fyndplatser uppgavs och de gångbara vetenskapliga växtbenämningarna anfördes. Celsius började snabbt att anlita Linnaeus för att komplettera sitt manus, vilket kom att sätta många spår i dess med åren trefaldigade versioner. Tyvärr blev enda utåt märkbara resultatet för Celsius eget vidkommande en lista på växter i Vetenskaps societetens *Acta* av år 1732 (tr. först

1735). Men Linné fick en rivstart när det gällde provinsens botaniska utforskning, för det är alltid viktigt att ha ett definierat mål för sina strävanden. Det blev en viktig angelägenhet för honom att bidra till den tänkta provinsfloran. Han hade naturligtvis redan i personligt intresse börjat utforska Uppsalatrakten naturalhistoriskt, men det var troligen Celsius förväntningar som motiverade hans första längre botaniska utflykt i Uppland. Med studentkamraten Johan Humble, som behövde bättra på sina botaniska kunskaper, begav han sig den 24 maj 1729 (gamla stilen) till Dannemoratrakten och dröjde där till den 10 juni. Då hade färden utsträckts ända upp till Lövsta. Han fann flera för Celsius nya uppländska arter och andra som åtminstone med den tidens lokalkännedom kunde betraktas som sällsynta. Linné som ännu hade en del av sitt hjärta i Lund, rapporterade den 23 juni till sin gamle beskyddare där, Kilian Stobaeus, om de viktigaste fynden. De latinska benämningar av obestämd längd som han använder på arterna är typiska för den för linneanska botaniken, och han skulle själv, om än på ett ovanligt genomtänkt sätt, länge ansluta till samma tradition. Hans lista kom att få detta utseende: "*Dentaria heptaphyllos*, *Taxus*, *Orchis palmata flore viridi*, *Orobanche radice dentata*, *Viola martia alba*, *Viola martia palustris flore obsoleto*, *Laureola officinalis*, *Bistorta alpina media*, *Aloë palustris*, *Sanicula officinalis*, *Ophiogloss-*

sum, *Fragaria parvi pruni magnitudine*, *Veronica serpyllifolia flore albo*, *Saxifraga verna annua humilior* T." Översatt till svenska och modern botanisk nomenklatur blir listan begriplig: tandrot (*Dentaria bulbifera*); idegran (*Taxus baccata*); grönkulla (*Dactylorrhiza viridis*, mer känd som *Coeloglossum viride*); vätteros (*Lathraea squamaria*); ängsviol eller skogsviol (*Viola canina*, *V. riviniana*) vitblommig; kärriol (*Viola palustris*) med defekt blomma; tibast (*Daphne mezereum*); liten ormrot (*Bistorta vivipara*); vattenaloe (*Stratiotes aloides*); sårläka (*Sanicula europaea*); ormtunga (*OphioGLOSSUM vulgatum*); smultron (*Fragaria vesca*), storblommig form; majveronika (*Veronica serpyllifolia*), vitblommig; grusbräcka (*Saxifraga tridactylites*). Namnen är mestadels hämtade från Caspar Bauhin, som då ännu efter ett sekel var den främste riktningsgivaren för nomenklaturen. Ett T vid *Saxifraga* binder namnet till Tournefort, den stora auktoriteten i Linnés ungdom. Man ser att Linné, som många hans gelikar som ännu inte hunnit tröttna på smärre avvikelser i utseendet, nogsamt antecknar sådana hos triviala arter som vanliga violer och majveronika. Det är i all sin banalitet samtidigt i överensstämmelse med ett motto som han formulerade lägre fram i livet och som hör till hans mest tänkvärda sentenser: "Principium est omnia mirari, etiam tritissima" (*Philosophia botanica*), alltså: man skall ställa sig förundrad till allt, även det

trivialaste. Idegranen måste han väl ha funnit i Lövstatrakten, om den nämligen var vildväxande. Om grusbräckan vet vi att han såg den på en gräsbacke intill gruvan i Dannemora där Triewalds mäktiga Newcomenmaskin stod och pumpade upp vatten, "vilken kraft är så stor", berättar han för Stobaeus, "att hela gruvan, huset och all dess behör ristas, bjälken, på vilken axis sitter, som är av 3 timmerstockar, sviktar".

Ofta företog Linné sina utflykter i Celsius sällskap. Celsius hade en botanisk klenod att uppvisa för ynglingen. Det var en växt som redan Rudbeckarna fått korn på (osagt var, kanske först vid Born i Börje socken) men som Celsius kände från två lokaler. Han valde att första gången visa den svårast åtkomliga, som enligt Erik Almquists trovärdiga utredning låg i den s.k. "Ultunavik" i Junktills socken, dit det var två och en halv mil från Uppsala. Linné berättar att de fick gå "genom den stenigaste ort som var i Sverige utan tvivel". Den 24 juni 1729, då de var där, hade den ännu inte börjat blomma, och när de den 7 september uppsökte den i Celsius egen prebendesocken Börje (Stockbäck), bar den fruktkapslar. Det rörde sig om den ståtliga Kung Karls spira, så benämnd av Rudbeck d.y. sedan han återsett den på sin Lapplandsfärd 1695. Linné fick tillfälle att diskutera dess taxonomiska status hösten 1730, när han skrev samman en dissertation över växten åt en av Rudbecks många söner,

Johan Olof Rudbeck. Egentligen var han övertygad om att den tillhörde det väl-etablerade släktet *Pedicularis*, men av hänsyn till respondentens gode fader, som kallat den enbart *Sceptrum Carolinum* dämpade han sina formuleringar. I det bevarade manuskriptet till dissertationen har Linné i efterhand antecknat: "Därför har en annor fått hedren".

Upplandsfloristiken

Linnés Upplandsfloristik kom i stort sett att inskränka sig till trakten kring universitetsstaden. Ett undantag var Dannemora-Lövstafärden, ett annat än mer omfattande var resan med Celsius till norra Roslagen, närmare bestämt Öregrund och Östhammar med Gräsön (ensam) och Karön. Den ägde rum den 30 juni till 9 juli detta intensivt floristiska år 1729. Här fann Linné enligt uppgift 47 i Uppland tidigare obelagda arter. Man kan ibland spåra deras fyndplatser genom enstaka uppgifter i olika skrifter, Celsius' eller hans egna. På Gräsön fann han sålunda strandaster (*Aster tripolium*), borstnate (*Potamogeton pectinatus*), vild gräslök (*Allium schoenoprasum*) och strandråg (*Leymus arenarius*), på Karön vid Östhammar trådnate (*Potamogeton filiformis*), havssäv (*Scirpus maritimus*) och bunge (*Samolus valerandi*), i Börstil åter borstnate och i Öregrund strandveronika (*Veronica longifolia* var. *maritima*) och

saltnarv (*Spergularia salina*). Ett intressant fynd är den lilla sötdoftande orkidén honungsblomster (*Herminium monorchis*), som Linné såg i överflöd på Gräsön.

Den hade tidigare hittats söderut på en enda plats i Uppland av Celsius, men Linnés fynduppgift vittnar om hur rikligt den kunde förekomma på 1700-talet med dess intensiva betesbruk och slåtter. Numera tycks den återfinnas på bara två lokaler i Uppland, däribland med en liten fläck på Gräsön. Beroende på resrutten så kan ett fynd av den vilda formen av toppklocka (*Campanula glomerata*) i Lövsta (en karaktärsväxt för Norduppland) höra till roslagsturen eller till den föregående via Dannemora.

Naturligtvis upptäckte Linné ett och annat för Uppland och Celsius nytt också kring universitetsstaden. På Liljekonvaljeholmen fanns färgmåra (*Galium triandrum*), i "Jagtparken" tallört (*Monotropa hypopitys*), på Vålsätraången nästrot (*Neottia nidus-avis*), i Norby vid ån toppfrossört (*Scutellaria hastifolia*). Hans besök under studieåren i Stockholm, som ju till en större del tillhör landskapet Uppland, gav också en liten skörd. I Karlbergstrakten, som bland Stockholmsbotanister länge skulle bli favoriserad som strövområde, hittade han lundbräsma (*Cardamine impatiens*).

En charmfull och mycket improviserad exkursion fick Linné tillfälle att göra, när han midsommaraftonen 1731 under en båtfärd till Stockholm hamnade på

*Honungsblomster, detalj.
Foto Mikael Gustafsson/
N-Naturfotograferna.*

den lilla ön Kofsan i Järfälla. Han berättar på sitt oefterhärmliga sätt om tilldragelsen:

”Då jag år 1731 reste sjöleds från Uppsala åt Stockholm, på Rudbecks postjakt i följe av några och tjuge studios anlänte man genom mycket arbete och åderdragande i en stilla luft änteligen till en liten ö, som hette Kofsa, som var dagen för midsommarsdagen eller den 23 Junii om morgonen kl. 2 efter uret. På denna öen sade sjöfolket skulle finnas allahanda träd, som någonsin växa i landet vill[d]e, fastän öen var liten.”

Här fanns två små hopbyggda stugor där en gumma satt och sålde dricka åt sjöfarande, liksom ett avträde men ingen annan bebyggelse. Linné fortsätter:

”Siöfolket och mitt följe begåvo sig straxt helt trötte i sömnens säng att vederkvicka sig; men jag går uppå landet, går öen längs åt fram och tillbakars, tvärtföre fram och tillbakes, lämnande allenast 1 aln ifrån förra vägen, nästan på samma sätt som man plöjer, jag hade icke väl absolverat denna gång och hämtat ett litet blad av varje, förrän skepparen kommenderade om bord, uti en nyss uppstigen vind, dock törs jag säga att näppeigen någon ört undslapp min hand”...

Utan penna och papper, bara med den plockande handens hjälp blev på det här sättet ett välavgränsat område fullständigt inventerat på sina kärlväxter, inalles 81 arter. Det har gjort det möjligt att i senare tid göra om inventeringen och

genom jämförelse se hur vegetationen förändrats över ett par århundraden. Till de mer anmärkningsvärda arter som Linné fann hörde hampflockel (*Eupatorium cannabinum*) och stenfrö (*Lithospermum officinale*). Intressant är också att några kulturberoende ogräs, förmodligen i närheten av den utminuterande gumman, försvunnit sedan Linnés tid och numera räknas som sällsynta: stor kardborre (*Arctium lappa*), paddfot (*Asperugo procumbens*), odört (*Conium maculatum*), mjukdån (*Galeopsis ladanum*), etternässla (*Urtica urens*). En landsväg som jämte en vattenledning förbinder Järfällalandet med Stora Skäftingeholmen skär numera genom den lilla inklämda Kofsans sydliga del, och all bebyggelse är utplånad.

Ännu ett tidigt vittnesmål om den unge Linnés relation till Upplands flora ger hans skildring från Lapplandsresan 1732. Redan från starten den bekanta vårdagen på hästrygg med lärkdrillar och spirande råg noterade han det han fann anmärkningsvärt i natur och kultur. Ett par förut kända växter gav han, kanske efter dagsetappens slut, utförliga vetenskapliga beskrivningar, eftersom han inte var nöjd med dem han funnit i den botaniska litteraturen: mjölonris (*Arctostaphylus uva-ursi*) och gullpudra (*Chrysosplenium alternifolium*). Innan han på andra dagen lämnade Uppland observerade han vid Älvkarleby mosippan (*Pulsatilla vernalis*). När han från Finland

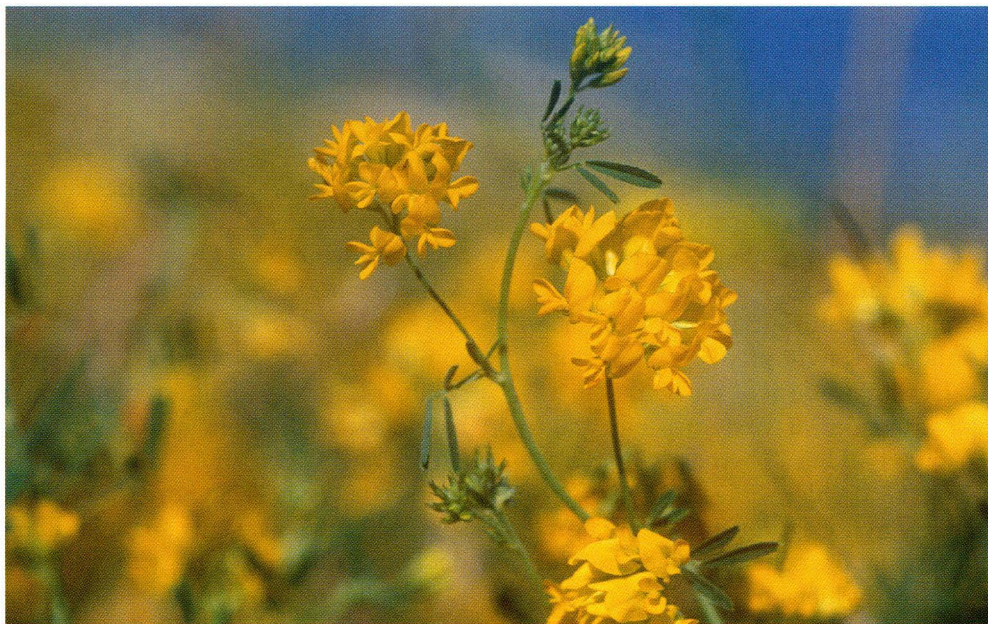
Gåsört. Foto Folke Hårrskog/N-Naturfotograferna.

på återvägen anlände till roslagskusten för vidare färd till Uppsala var han nog för trött på intryck för att reagera på särskilt mycket efter vägen. På färdens näst sista dag antecknade han vid kyrkan och masugnen i Edsbro vackra, cypressformade enar, "smale, tätte, hopkramade höge" – kanske något att föröka och sätta i herrskapsfolkets parker.

På 1700-talet var provinsflorornas tid ännu inte inne. Vi har från Sverige knappast något enda renodlat exempel – Celsius strävanden rann ju ut i sanden. Redan därför är det naturligt att Linné

inte lade någon speciell vikt vid just Upplands flora. Hans *Flora lapponica* var knappast en provinsflora utan en översikt över en regions växtlighet, där även fynd från Uppland och andra sydliga landskap kunde komma med. De ansträngningar han gjorde för Upplands inventering var till stor del inriktade på att bistå Celsius. Från denne kom som sagt till slut bara en naken artlista på tryck.

Linné kom givetvis att göra nya uppländska botaniska fynd och framför allt ta del av fynd från lärjungar och andra under professorsåren i Uppsala alltifrån

Gullusern. Foto Magnus Martinsson/N-Naturfotograferna.

1741 och till sin död 1778. De redovisades till en del i hans hela landet omfattande *Flora suecica*, som utkom i två upplagor, 1745 och 1755. Något togs också upp i dissertationsform eller i andra av hans skrifter. Hans tre resor – till Öland-Gotland, Västergötland, Skåne – på 1740-talet gick förstås liksom den tidiga Lapplandsresan över uppländsk mark vid ut- och hemfärd. Det är i Västgöta- och Skåneresorna som togs via Enköping mot Västerås som floran i den sydvästa delen av Uppland något berörs. Men det rör sig inte om några nyfynd, utan per-

spektivet är i resornas hela anda främst ekonomiskt. Han ägde ett särskilt gott öga till den lilla gåsörten (*Potentilla anserina*), och dröjer i båda resorna vid dess märkliga egenskap att ibland ha silverfärgade och ibland rent gröna blad. Han misstänker att färgen blir olika beroende på jordmån och kan i Skåneresan berätta att han låtit en student undersöka förhållandet. Det visade sig, hävdar han, att den silvriga färgen uppträder hos exemplar på lerjord. Färgen kommer alltså av den underliggande jordmånen, "vilken Skaparen velat härigenom giva män-

niskorna tillkänna", som det heter i Västgötaresan. Han lade också märke till att "det svenska höfröet", som han varmt rekommenderade för vallodling, växte särskilt rikligt i trakten av Salnecke. Man kan fortfarande se denna ört, gullusern (*Medicago falcata*) i stor mängd vid väg 55 nära Ramsta, som inte ligger långt från Linnés fyndort.

Linné var naturligtvis i sann frihetstida anda en nyttopredikant av stora mått. Det hindrade inte att han, som vi förstår, fröjdades åt växternas mångfald och skönhet alldeles oberoende av deras ekonomiska dygder. Frågan är, om inte 1700-talets nyttobegrepp var vidare än vi ofta föreställer oss och innefattade mycket som har med själens fröjder att göra. Det kan vara på sin plats att hänvisa till skildringen av hemfärden genom Uppland från Västergötland. Den elfte augusti 1746 far han in i vårt landskap – det motsvarar efter vår tideräkning den tjuogoandra i samma månad. Här skickar han oss en stämningsbild som förenar botanik, lantlig ekonomi och känsla för landskapets temperament i en helhetsbild, en komprimerad skildring av dryga fem mils resa, som bara en språkets mästare som Linné kan åstadkomma. Han ser ut över åkerfälten, som i de flesta fall redan är skördade. I stubben ser han detta regniga år gröna fläckar av ogräs. Mörkret börjar anas.

"Diken stodo fulla av vatten efter den våta sommaren, och den myckna brun-

skäran gjorde dem gula. Vägarna betäcktes på sidorna med *Persicaria acris* [bitterpilört], som nu begynte rodna och sloka med axen. Lantmannen var ute överallt i fullt arbete. Somliga bönder slog av säden med lien, under det deras kvinnfolk, som voro om huvud och armar helt vita, sammanbundo henne, somliga körde hem sin råg, somliga tröskade, somliga söndernogo koklarna med sladden, somliga jämkade åkeren med järnharven, somliga sådde ut vinterrågen, somliga harvade ned kornen, somliga jämnade åkeren med välten, under det vallebarnen söngo och blåste i sina horn för boskapen som bettes i de avslagna ängar, intill dess det kulna aftonvädret begynte vissla, och klara solen nedsjunka under horisonten, då vi kommo in i Upsala trågård."

Herbationerna och Linnés pedagogik

Men hans mesta befattning med de uppländska växterna blev av ett annat slag och hörde samman med hans undervisning. Han anknöt helt enkelt till den gamla herbationstraditionen, men naturligtvis på sitt eget sätt, välorganiserat, genomtänkt, institutionaliserat, så att han år efter år gick med sina studenter efter samma spår och i stort sett visade dem samma växtarter. Det här innebar att han hade full kontroll över vad som lärdes ut. De sju eller åtta herbationerna var lagda så

att den efterföljande alltid bjöd på ett visst antal arter som inte kunnat observeras på den föregående utflykten. Men organisationen av dem gällde inte bara antal och pensum. Studenterna anbefalldes en speciell lätt klädsel i linnetyg, noggrant specificerad (för dem som hade råd) i hans botaniska lagbok *Philosophia botanica* (1751): "Den exkurrerandes dräkt bör vara, utom skjorta, en kort livrock, tunna och vida byxor från midjan till hälarna, lätta skor, hatt med vitt brätte eller parasoll, för att icke vägens längd, värmen, hettan och svetten må trötta ut". Deltagarna fick hålla ut mellan klockan sju på morgonen och sju eller nio på kvällen, i deras skara fanns pükslagare och valthornister, som med sina signaler kallade samman den kringströvande, vitt utspridda hjorden på bestämda platser för korta föreläsningar om vad som var anmärkningsvärt just där. Det skall betonas att Linné inte enbart uppehöll sig vid floran utan, som dess officiella skildrare, Anders Fornander uttrycker det: "Han uppvisar därvid namnen, kännetecknen och egenskaperna hos varenda jord- eller stenbit, alla träd, örter, gräs, mossor och svampar, ja också hos alla fyrfotadjur, fåglar, amfibier, insekter, skaldjur, maskar och vad annat den skarpsyntaste forskare kan träffa på." När man återkom till staden spelade musikanterna och den älskade läraren följdes i marschordning till sin bostad och hyllades till farväl med ett rungande "Vivat Linnaeus" – till profes-

sorskollegornas förargelse och med universitetskanslerns förmaningar som följd.

Herbationerna, som genomfördes onsdagar och lördagar mestadels i juni, hade följande sträckningar, välkända för de flesta botaniskt intresserade än idag: Den första, kallad Gottsundavandringen, gick från Uppsala slott via Lassby backar, Norby och Norby lund och äng, upp till Fäbodarna och söderut längs Gottsundabergen. Om tiden tillät kunde den utsträckas till Vårdsätra och på hemvägen till Kronoparken. Den andra, Ultunavandringen, började vid "den stadsport som leder till Stockholmsvägen" och gick via Tegelhagen vid Fyrisån där också professorernas humlegårdar anslöt, vidare upp på Polacksbacken genom Kronoparken och ned till "den härliga Sandvikskällan" förbi Ultuna gård till Liljekonvaljeholmen. Tredje exkursionen mot Håga började med ett studium av stadens hustak med deras örtöverdragna torvtäckning och gick sedan genom Fjärdingstullen över stadsåkrarna till Rickomberga, Flogsta och Håga byar bort till kung Björns hög. Den fjärde gällde Danmarks socken och ledde över Kungsängen med dess sannolikt överblommade kungsängsliljor till Sävjaån med Sävja by, där exkursionsledaren efter sitt köp 1759 kunde bjuda deltagarna på frukost, vidare till Danmarks kyrka och Hammarby (inköpt av Linné 1758). Någon gång utsträcktes vandringen till Lövsta i Funbo socken. Den femte drog mot Gamla

Uppsala och förbi. Man gick genom Svartbäckstullen längs stora landsvägen norrut, med kålgårdar och grönsakstäppor på sidorna förbi ett tegelbruk och Bärby till högarna i Gamla Uppsala och vände vid Vitulshögs träsks öster om slätten. Utflykt nr 6 gick till Vaksala genom Vaksalatullen över Salabackar till trakten av kyrkan, vidare till Eka och Jälla för att sluta i Törnby och dess lund. Nr 7 tog deltagarna över Luthagen och Salpeterängen (vid Fyrisån) till kronogodset Husby och via Hässelby till Börje kyrka. På återvägen stannade man vid Nyvla och vid Husby gård.

Den åttonde utflykten var ett vidlyftigare företag. Någon gång, men långtifrån alltid, torde den ha företagits på sensommaren eller förhösten, och den tog två dagar i anspråk. Den gick till Jumkils socken och man färdades till Örsätra med bondskjutsar och på höskrindor. Sedan kom en mödosam vandring i den steniga och träskrika Ulleråkers allmänning som sträckte ut sig någon mil väster om kyrkan. Man kunde hamna ända borta i Lingonbacka.

Med den här menyn kom en rad olika floristiska miljöer att täckas in, och nya arter kunde demonstreras vid snart sagt varje uppehåll: åkrar med sina ogräs, betesmarker med torrbacksarter, ängar med deras frodigare flora, lundar där rariteter kunde dölja sig, barrskogar, myrar, hållbranter – alla olika till blomrikedom och artuppsättning. Sammanlagt var det om-

kring 450 kärleväxter som deltagarna, om de var uppmärksamma och följde med varje gång, kunde lära känna. Få var tidigare okända från Uppland. Linné själv och inte minst Olof Celsius hade redan registrerat det mesta av trivialfloran. Ändå står många vanliga arter i litteraturen som först publicerade av Linné, eftersom han lät en elev, Anders Niclas Fornander, trycka en dissertation som tog upp utflykterna: *Herbationes upsalienses* (1753; i vanlig ordning tillskriver man preses vid disputationen – i det här fallet givetvis Linné – författarskapet). Celsius hade ju i sin tryckta artlista inte angivit specifika lokaler. En i våra ögon mycket vanlig växt, skogsklövern, kan dock ha upptäckts under en herbation. Den nämns första gången som funnen på svensk mark i Linnés *Fauna suecica*, andra upplagan i ett bihang. Växtplatsen skrivs "Liumsxihl" och är uppenbarligen från trakterna för den åttonde exkursionen. Att denna överallt förekommande växt skulle ha varit sällsynt på Linnés tid, verkar inte troligt. Det kan även för den som är medveten om artens existens vara svårt ibland att skilja den från rödklöver. Sannolikt hade Linné inte ägnat den en tanke, även om han stött på den i litteraturen, där den sedan tidigare var känd från andra länder. Han hade tillräckligt mycket att tänka på ändå.

Men Linnés avsikt med herbationerna var inte att inventera Upplandsfloran utan att lära ut allmänt förekommande

arter. Om nästan alla hade han något att säga, som man finner av de protokoll från utflykterna som deltagare lämnat efter sig och som i viss mån publicerats under 1900-talets lopp. Här tas kännetecken upp som skiljer den ena arten från den andra, men framför allt är det nyttan eller den eventuella skadan som Linné koncentrerade sig på. Inför det anspråkslösa kråkbärsriset kan han under Gottsunda-utflykten anföra att det kan läggas i botten av diken för att sila vattnet från skräp "at thet kommer fort, och rotnar sen knapt på hundrade år". Om ängsullen berättar han att det visserligen används av fattiga i stället för fjäder i bolster "men det tuddar sig med tiden så hårdt ihop, at det föga gagnar."

En aning vådligt är vad han berättar om hampan på en åker på vägen till Danmark. Man kan av dess hanblommor framställa ett mjöl som fördriver melankoli. Turkarna gör ett brännvin av hampan som den vetenskaplige resenären Engelbert Kaempfer drack "och blef så glad och rolig, at han inbillade sig resa igenom Pelagus" [på havsbotten?]. Tulkörten, förklarar han, är mycket giftig, men är man redan förgiftad av något annat, så kan den användas som motgift. Upp till ett nittiotal växter kan han på det här sättet kommentera och införliva i studenternas kulturella medvetande.

Eftersom det pedagogiska syftet var det allt överordnade under herbationer skall man kanske inte förvåna sig över att

en ensam vandrare sent i Linnés liv, när denne upphört med herbationer, lyckades upptäcka en för vetenskapen ny art i Jumkilskärren, där mästaren själv trampat och med honom hundratals botanikintresserade studenter! Det var den botaniskt kunnige tyske apotekaren Friedrich Ehrhart, en hängiven Linnébeundrare, som tillbringade inte mindre än fem år i Uppsala på 1770-talet. Den för vetenskapen nya arten var för all del en starr, ett släkte som Linné hade överdriven respekt för, *Carex heleonastes*, myrstarr. Erik Almquist, den verkliga kännaren av Uppsalafloran, sätter inte Linnés starrkunskafer högt och menar att han inte ens blev klar över den ytterst allmänna trådstarrens (*C. lasiocarpa*) arttillhörighet. Almquist finner överhuvudtaget Linnés resultat som Upplandsbotanist vara att han lämnat mycket ogjort, men inser också orsaken: Linnés vyer var mycket vidare. Det var växtvärlden på vårt klot i dess helhet som han ville behärska eller åtminstone organisera den vetenskapliga utforskningen av.

Utforskningen av Upplands flora efter Linné

Utanför herbationernas ram gjorde Linné inte många upptäckter under professorsåren i Uppsala. Mest spektakulärt var väl hans fynd av alsikeklöver (*Trifolium hybridum*, 1741?), som på hans tid uppen-

Alsikeklöver. Lennart Mathiasson/N-Naturfotograferna.

barligen var under spridning och snart blev funnen på flera ställen mellan Alsike och Uppsala. Ändå fick Linnés insats en avgörande betydelse för den framtida utforskningen av landskapets flora. Området runt Uppsala blev länge långt bättre utforskat än andra delar av landskapet, och botanisterna hade långt fram i tiden en benägenhet att hålla sig intill Linnévandringarnas sträckning. Men samtidigt och långt mer positivt betydde den linneanska utomhustraditionen att fältbotaniken blev mycket omhuldad i Sverige både av professionella och en stor

skara amatörer. En av Linnés största beundrare (i en allmänt Linnébeundrande tid) var växtgeografen Göran Wahlenberg, som mellan sina många expeditioner söder- och norrut i Europa hann med att vidare utforska och utge ett verk om flora kring Uppsala, hans välbekanta *Flora upsaliensis* av år 1820. Den fina graverade kartan som åtföljer boken visar hur nära han an knyter till Linnés herbationsvägar. Flera stigar är utmärkta, allra tydligast den som går via Örnsätra i Jumkil genom skogarna och kärren ända bort till pappersbruket i Lingonbacka.

Ett annat område som under 1800-talet blev specialbelyst ur floristisk synvinkel var trakterna runt Stockholm, som ju till stor del ligger inom Upplands rāmärken. Johan Emanuel Wikström vid Vetenskapsakademien gjorde där en storslagen insats, byggd på exkursioner med intresserade deltagare, och hans tyvärr ofullbordade Stockholmsflora (1840) fick en värdig efterföljare i läroverkslektorns Karl Fredrik Thedenius arbeten på området (1850-talet). En flora för hela Uppland, med vidare växtgeografiska synpunkter förverkligades när en av Elias Fries lärjungar, J.A. Schagerström lade fram sin avhandling *Conspectus vegetationis Uplandiae* 1845, ett sent exempel på en latinspråkig provinsflora. Den överglänstes till antalet registrerade arter av den nämnde Thedenius för läroverkens bruk utgivna Flora öfver Uplands och Södermanlands fanerogamer och bräkenartade växter 1871. På 1900-talet har Upplandsfloristiken dominerats av Erik Almquist, som 1929 disputerade på den monumentalavhandlingen *Upplands vegetation och flora*, som är något oerhört mycket mer än en floristisk redogörelse med dess växtgeografiska, växtsociologiska och ekologiska utredningar. Den bildar tillsammans med den av Almquist utarbetade *Uppsalatraktens växter* (1965) och samme författares *Stockholmstraktens växter* (1937, med Erik Asplund) en fast grund för det omfattande projekt som nu drivs av Botaniska sektionen av naturvetenskapliga studentsällskapet i Uppsala och Botaniska

sällskapet i Stockholm. Under vetenskaplig ledning men med uppbådande av hundratals amatörer bland inventerarna kartläggs nu Uppland ruta för ruta, och man lägger grunden för 2000-talets flora över vårt botaniskt så spännande landskap. Det utgör ett vittnesbörd om hur levande traditionen från Linné ännu är.

Litteratur

- Almquist, Erik, *Flora upsaliensis*, Uppsalatraktens växter, Stockholm 1965.
- Almquist, Erik, "Linné och Flora upsaliensis", i: Svenska Linnésällskapets årsskrift 1922.
- Almquist, Erik, *Upplands vegetation och flora*, ak. avh., Uppsala 1929.
- Eriksson, Gunnar, *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*, Uppsala 1969.
- Fredbärj, Telemak och Knöppel, Jan, "Kofsan på Linnaei tid och i dag", i: Svenska Linnésällskapets årsskrift 1953.
- Fries, Thore Magnus, *Linné, Lefnadsteckning*, Förra delen, Stockholm 1903.
- Gertz, Olof, "Olof Celsius d.ä. och Flora uplandica", i: Svenska Linnésällskapets årsskrift 1920.
- Gertz, Olof, "Olof Celsius d.ä. och hans fyndortsuppgifter i Flora Uplandica", i: Svensk botanisk tidskrift 1925.
- Herbationes upsalienses. Protokoll över Linnés exkursioner i Uppsalatrakten., I, *Herbationerna 1747*, redigerade och med en inledning av Arvid Hj. Uggla, i: Svenska Linnésällskapets årsskrift 1950–1951. (Även separat).

- Linné, Carl von, Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala (Herbationes upsalienses), översatt från latinet av C.A. Brölén, Uppsala & Stockholm 1921.
- Linné, Carl von, Carl Linnaei Skånska resa. Redigerad av Carl-Otto von Sydow. Stockholm 1975.
- Linné, Carl von, Carl Linnaei Wästgöta-Resa. Stockholm 1747
- Linné, Carl von, Iter lapponicum, Lappländska resan I, Dagboken, Utgiven efter handskriften av Algot Hellbom, Sigurd Fries, Roger Jacobsson, Umeå 2003.
- Linné, Carl von, "Spolia botanica sive Plantae rariores per Smolandiam, Scaniem et Roslagiam, 1729" i: Carl von Linnés Ungdomsskrifter, första serien (utg. E. Ährling), Stockholm 1888.
- Linné, Carl von, Svensk flora, Flora Svecica, Utgiven i samarbete med Svenska Linnésällskapet, Stockholm 1986. (Sv. övers. av Caroli Linnaei Flora suecica, editio secunda, Stockholmiae 1755).
- Linné, Carl von, Vita Caroli Linnaei, Carl von Linnés självbiografier (utg. Elis Malmeström och Arvid Hj. Ugglå), Stockholm 1957.
- Martinsson, Karin & Ryman, Svengunnar, Hortus Rudbeckianus. An enumeration of plants cultivated in the Botanical Garden of Uppsala University during the Rudbeckian period 1655–1702 (Symbolae Botanicae Upsalienses 35:1), Uppsala 2007.
- Sernander, Rutger, Uppsala kungsäng, utgiven av Gustaf Sandberg, Uppsala 1948.
- Wahlenberg, Georg (Göran), Flora Upsaliensis enumerans plantas circa Upsaliam sponte crescentes, Upsaliae 1820.

Gunnar Eriksson är professor emeritus i idé- och lärdoms historia vid Uppsala universitet och som amatörbotanist medverkande i Projekt Upplands flora.